

STEPA, KOLEVKA CIVILIZACIJE

Žuta do horizonta, stepa u Kalmikiji pod milovanjem vetra odjekuje kao ogroman muzički instrument.

Stabljike suvog bilja vibriraju kao žice harfe i kada dođu u dodir jedna s drugom proizvode neprekidno šištanje: to je simfonija leta, koju će samo jesenja kiša prekinuti tvrdočlavinim, ali delikatnim bubnjanjem kapi vode. Mirisi aromatičnog bilja šire se i prožimaju čitav nebeski svod; austrijski pelin je najrasprostranjenija biljka i njen gust i sladak miris prodire u nozdrve zajedno sa mirisima *Salvia mutans*-a (žalfije). Zemlja je mrvljiva, suva, prašnjava. Kada je 1960-ih Sovjetski Savez odlučio da učini obradivom Kalmikijsku stepu, oblast Rusije između Crnog i Kaspijskog mora čiji je glavni grad Elista, traktori su uništili tanak sloj humusa koji omogućava biljkama i cveću da rastu i žive: za nekoliko meseci stepa se pretvorila u pustinju, a i danas tamo gde je bila zasađena pšenica, koja nikada nije nikla, postoji samo pusto prostranstvo peska. Stepa je krhki ekosistem koji, iako milenijumima star, može nestati za nekoliko nedelja.

Nije svima poznato da stepa počinje u Evropi, u Panonskoj niziji, južno od Budimpešte. U Mađarskoj se zove *pušta*. Travnati meandar pušte pruža se prema jugu, kao da želi da prati tok Dunava. Dopire do Srbije, zaobilazi grad Zrenjanin, jedan od najindustrializovanih centara bivše Jugoslavije, koji je zbog divljih privatizacija devedesetih sveden na gomilu ruševina i betona. Zatim nastavlja ka Ukrajini.

U regionu Donbasa odjekuju artiljerijske granate ruske i ukrajinske vojske. Rat u stepi deluje nestvarno: eksplozija bombi je bez odjeka, buka nalik na grmljavinu koja se čuje miljama. Stubovi dima vide se izdaleka, ponekad čak i sa Krima. Krici očaja žena iz predgrađa Luganska gube se među biljem. Trave upijaju guste mirise žalfije koja kao da se ne hrani vodom i mineralnim solima, već zvucima i šumovima stepe. Stepa se zatim uvlači u Kavkasko poluostrvo, zaustavlja se samo na planinama duž čijih obronaka isparava vazduh. Vлага se na velikoj nadmorskoj visini kondenzuje, stvaraju se oblaci i pada kiša, što pomaže šumama da rastu. Stepa se stvara samo tamo gde je količina vode koja se diže do neba veća od one koja se vraća u zemlju. Planine Kavkaz i Tjen-Šan u centralnoj Aziji izolovale su sibirski basen već pre dvadeset pet miliona godina, otkako se arapska ploča sudarila s evroazijskom i zarobila more Tetis u svom smrtonosnom stisku. Vetровi su prestali da duvaju od juga ka severu. Tamo gde je sibirski anticiklon proširio svoju vlast, nastala je stepa, koja se od Kalmikije nastavlja ka Kazahstanu, severnom Uzbekistanu, Mongoliji, a zatim dole na kinesku teritoriju i sve do Vladivostoka, gde se trava iznenada baca u okean. Zelelo i žuto ustupaju mesto plavetnilu mora, ali bi se moglo pomisliti da se stepa nastavlja pod vodom, sve do prerija Severne Amerike, gde su starosedeoци istrebljeni te su postali humus i pretvorili se u samu stepu.

Stepa je vekovima bila koridor, naseljen brojnim zaboravljenim nomadskim stanovništvom. Životinjski simbol stepe bio je mamut, čija je funkcija bila da ubrza proces fermentacije biljaka, posebno na severu gde je bilo hladnije i sunčeva toplota nije bila u stanju da pomaže pretvaranje mrtvih biljaka u humus. Mamut bi jeo travu i u njegovom stomaku bi se brzo sintetizovale i uništile biljne esencije: seme bi se raspršivalo s izmetom po raznim ćoškovima stepe i u proleće bi sve ponovo cvetalo u simfoniji boja i mirisa. Klima se promenila pre oko jedanaest hiljada godina u pleistocenu i to usled precesije, posebnog kretanja planete. Postalo je znatno toplije i mamuti su izumrli (i imperijalis, koji je bio ogroman, i eksilis, koji je bio mnogo manji): bakterije su se lako razmnožavale ispod njihovog toplog, mekog krzna, stalno natopljenog vlagom. U severnom Sibiru, međutim, poslednji mamut je nestao pre samo tri i po hiljade godina. Zašto? Verovatno je čovek izazvao njegovu izumiranje: kraj pleistocena se u stvari poklapa s paleolitom. Ljudi, čija tehnologija još nije bila visoko razvijena, uspeali su da love i ubijaju samo velike životinje koje nisu mogle brzo da beže. Za nekoliko stotina godina čak je i poslednji mamut uhvaćen. Sve velike životinje stepe nestale su zbog čoveka. Preživele su samo životinje koje su uspele brzo da pobegnu od njega. Andrej Koronevski, profesor srednjovekovne istorije u Rostovu na Donu, potišteno gleda u stepu koja počinje upravo tamo gde se završavaju zgrade grada Rostova i s melanholičnim osmehom pita svoje učenike: „Da nije možda čovek ontološka, egzistencijalna greška, jedina rupa u sistemu koji je stvorila priroda?“ Mladi ga gledaju izgubljeno, zbunjeni su i niko ne zna niti želi da odgovori na to pitanje.

Čini se da se u davna vremena prva prava seoba dogodila sa zapada na istok. Usled naglog topljenja leda na polovima, možda usled neke ogromne vulkanske eksplozije, voda Mediterana se izlila u Crno more, koje je nekada bilo jezero kao što je danas Kaspijsko. Apokaliptični scenario koji ćemo možda ponovo proživeti u kratkom roku, ako klimatske promene nastave da pogađaju planetu i u budućnosti. Anormalni talas kiklopskih razmera izlio je slanu vodu u basen jezera, koje se pretvorilo u more; gotovo sve žive vrste, uključujući i floru obale, nestale su. Ljudi su se tada preselili na istok, gde je priroda još uvek bila pogodna za život. Išli su travnatim putem stepe i stigli do Mandžurije. Od tog trenutka stepa nikada nije prestala da bude koridor, mesto prolaza. U srednjem veku, duž stepe i na takozvanom Putu svile, s istoka na zapad putovali su kineski izumi kao što su papir, kišobrani i naravno, u manjoj meri, svila, koja u to vreme nije bila luksuzni predmet. Prva svila je u Evropu stigla iz Sibira, a ne iz Kine. Zašto je ova tkanina bila toliko tražena među evropskim stanovništvom? Svakako ne zato što je prestižna, već zbog svojih antibakterijskih kvaliteta: do šesnaestog veka, zapravo, u Evropi navika kupanja uopšte nije bila rasprostranjena. U osamnaestom veku, putnici bi shvatali da su stigli u Pariz ne zbog svetala grada, već zbog smrada njegovih stanovnika koji se širio izvan gradskih zidina. Oni koji su nosili svilu manje su se razbolevali i takođe (malo) manje smrdeli. Duž stepe su putovali kuriri, koji nisu prelazili ceo Put svile, već samo deo. Promena između karavana odvijala se u karavan-sarajima, pravim naseljenim centrima koji su ubrzo postali gradovi: Samarkand, Bukara, Šimkent... bile su prave metropole u kojima su se sastajali ljudi iz celog sveta: Sibirci, Đenovljani i mletački trgovci, Kinezi, Avganistanci.

O ovim susretima zvanična istorija, ona prokleta skolastička, skoro da i ne govori. Srednji svetovi nisu interesantni, posebno od 1800-ih pa nadalje, kada je rak nacionalizma

podelio svet na etničke grupe, homogene samo ako dele jezik, kulturu i religiju. U stepi je hibridizacija norma, jedina čistoća se sastoji u mešavini vetrova, ljudi i struja. Putem svile se počelo putovati u drugom veku pre nove ere. Kinesko carstvo je u to vreme, kao i danas, bilo zatvoreno carstvo, kome ništa nije trebalo i nije htelo da ima kontakt s drugim populacijama. Bila je to najjača i najrazvijenija imperija na svetu i tako će ostati do 1856. godine, odnosno do opijumskih ratova. Danas je Kina premostila jaz sa zapadnim zemljama i uskoro će ponovo biti najjača sila na svetu. U drugom veku pre nove ere, Kinezi su otišli čak do Ferganske doline, koja se sada nalazi u Uzbekistanu, i tamo su uočili ono što im je nedostajalo da bi bili zaista nepobedivi: konje. Konji su u Kini bili mali i mršavi; oni iz centralne Azije bili su moćni i brzi. Odatle je počela trgovina: drvetom, keramikom, parfemima, svilom, sve u zamenu za jake i vitke konje. Put svile se završio u petnaestom veku, raspadom poslednjih velikih nomadskih imperija koje su garantovale sigurnost karavanima u prolazu.

Pravi gospodari stepe bili su nomadi. Populacije čije se poreklo gubi tokom vekova i u geografiji Dalekog istoka. Nomadska kultura je započela legendu o Vavilonskoj kuli: stepa je bila domovina Indoevropljana, takođe nomada, koji su se potom podelili na plemena od kojih je svako zaboravilo zajedničko poreklo i razvilo svoj jezik.

Ovi narodi nisu prepoznali svoju braću, mislili su da su im neprijatelji. Greška koja traje do danas, ali ne u stepi, već u državama na Istoku i na Zapadu, koje toliko vole sebe da se definišu kao razvijenije i koje i danas dele čovečanstvo na Evropljane i Amerikance, Ruse, Francuze i Engleze, hrišćane i muslimane. Nomadi: ljudi koji su izgradili imperije koje su trajale godinama, srušili su se kao dvorci od papira. Međutim, nisu zbog toga kulturno inferiorniji u odnosu na zapadnjake i njihove katedrale, njihove hramove, njihove palate. Duž stepe, nomadska kultura je skoro potpuno nestala: delimično je opstala u Mongoliji, na severu Uzbekistana i na planinama Kirgistana. Nomadi su asimilovani i postali sedentarni nakon Oktobarske revolucije. U svakom slučaju, pogrešno je odvojiti nomadsku kulturu od one sedelačke: one su zavisile jedna od druge. Nomadima su bili potrebni ugljeni hidrati kojih je u stepi uvek bilo malo. Poljoprivrednicima u dolini Fergane su bile potrebne ovce i ovčetina, životinje koje traže dovoljno prostora da zadovolje svoju potrebu za travom i koje su odgajali baš nomadi. Razmene ovih dobara su bile svakodnevne i narodi su se poštovali. Čak ni Kineski zid, suprotno uvreženom mišljenju, nije imao funkciju da odvoji Kineze, naseljene, od nomada: mnoga nomadska plemena su, naime, stigla čak do Pekinga i neki od njihovih članova uspeli su da budu izabrani za careve. Zid je korišćen da vizuelno podeli civilizaciju, onu kinesku koja je mislila da je bolja i prestižnija nego nomadska, od „varvarstva“; zid je imao za cilj i da uveća bogatstvo i imidž vladajućih dinastija: podizanje, renoviranje i proširenje zida bilo je pitanje prestiža, a ne odbrane. Nomadska kultura, kao i ona sedelačka, zahtevala je veliku društvenu organizaciju i razvijenu tehnologiju: trebalo je pre svega orijentisati se u stepi preko tajnih znakova i puteva koje su poznavali samo stručnjaci.

Za snabdevanje vodom nomadi su morali graditi bunare, a za to je bilo potrebno poznavati oblast i prepoznavati podzemne izvore i potoke po vrsti tla. Nomadske porodice koje su pripadale istom plemenu živele su na veoma širokoj teritoriji pa su se morale, u slučaju spoljnog napada, okupiti za vrlo kratko vreme i poznavati najsofisticiranije tehnike ratovanja. Mobilnost je bila presudna za opstanak u stepi. Tako su nastala velika carstva,

pa i Hazarija, čiji je kanat postojao od 610. do 1016. godine nove ere i zauzimao prostor istočno od Crnog mora i severno od Kaspijskog mora. Hazari su bili diplomatski stručnjaci: geografski su zapravo bili na raskrsnici velikih političkih interesa: na istoku je bila Vizantija, na severu Rusija, koja je uništila Azerbejdžansko carstvo, favorizujući tok varvarskih migracija ka Evropi. Hazari su izabrali judaizam za svoju religiju: na jugu su bili Arapi koji su bili muslimani, na istoku Vizantinci koji su bili pravoslavci. Izbor jedne od ove dve religije bio je jednak potčinjavanju bližnjemu. U stepi je religija često bila politički izbor iz pogodnosti. Iz tog razloga, nestorijansko hrišćanstvo je vekovima bilo jedna od glavnih dogmi u centralnoj Aziji, pa čak i u nekim oblastima Kine i Indije: nestorijanci, primorani da pobegnu iz Vizantije u petom veku jer su smatrani jereticima, našli su utočište u stepi. Njihova religija nije bila vezana ni za jedno carstvo, zbog čega se smatrala religijom slobode i nomadi su je preferirali u odnosu na druge. U stepi se formiralo i Bugarsko carstvo koje je izabralo islam da se suprotstavi Hazarima. Kada je carstvo propalo u sedmom veku, deo Bugara se preselio u oblast Volge, gde se sada nalazi grad Kazanj; Tatarstan nije ništa drugo do ono što je ostalo od Bugarskog carstva. Deo begunaca se umesto toga sklonio na Crno more i izabrao pravoslavno hrišćanstvo; Bugari su se mešali sa slovenskim stanovništvom, ali su geografskom regionu u koji su se doselili nametnuli ime svog drevnog carstva: Bugarska. Najveće carstvo bilo je carstvo Kipčaka, koje se proširilo po celoj Centralnoj Aziji oko 1000. godine. Tada je budizam počeo da se širi na ovim prostorima.

Islam je polako preuzeo sve ostale veroispovesti, takođe zahvaljujući formiranju carstva Kara-Kitai, koje je postojalo sve do mongolske ekspanzije Džingis-kana. Odjek osvajačkih pohoda Mongola dopirao je čak do sredine Evrope, koja je na drugoj strani bila sve zatvorenija i ponosna na sopstvenu civilizaciju. Okrutnost nomadskog stanovništva postala je poslovična.

Zaista, u stepi su se dešavali veoma nasilni sukobi. Da bi se obezbedio opstanak plemena ili naroda, bilo je neophodno potpuno istrebiti neprijatelje – u stepi ima previše prostora, neprijatelj može pobeći, naći utočište i s vremenom ojačati.

Pored toga, krdima su potrebne bezgranične teritorije: što je manje neprijatelja, to je više teritorije dostupno za životinje. Kada je Mongolsko carstvo palo, sinovi Džingis-kana su se svađali i borili međusobno. Srednja Azija i stepa postale su nesigurna mesta: Put svile je napušten i zamenjen bezbednijom okeanskom plovidbom. U međuvremenu, iz Đingarije, regiona koji je trenutno u Kini, grupa nomada, Kalmika, otišla je čak do kapija Kavkaza i ostala tamo zauvek, održavajući budističku religiju, suprotstavljajući se na taj način asimilaciji koju su želeli Rusi. Kalmikija je i danas autonomna republika u sastavu Rusije koja praktikuje budizam na periferiji evropskog kontinenta. Pavel Pavlon, mladi istraživač s Univerziteta u Almatiju, sedi na ivici kazahstanskog stepskog mora. Gleda ka zapadu i kaže: „Ova ogromna prerija prostire se čak do Mađarske. Mađari su deca stepe. Možda su zato i izabrali Viktora Orbana za predsednika? Možda zato ne vole demokratiju?“ Narodima stepe uvek je bio potreban jak vođa, apsolutni vladar u čijem izboru nije bilo ničeg božanskog: jednostavno je bilo potrebno da postoji vođa spreman da ujedini rasute porodice i vodi ratne operacije. To je značilo da je i šef lično odgovoran za eventualne poraze. Zapadna kritika Orbana ne uzima u obzir istoriju mađarskog naroda, koji se zaustavio na margina Evrope jer je našao okruženje veoma slično onom u centralnoj Aziji. Roman *Na Drini*

ćuprija Ive Andrića otvara se jednom od najsurovijih scena u celoj svetskoj književnosti, kada je grupa muškaraca nabijena na kolac za vreme vladavine Osmanskog carstva nad Bosnom. Turci su bili narod stepe pre osvajanja Carigrada, koji je kasnije postao Istanbul. Njihova okrutnost je nasleđe godina provedenih u Centralnoj Aziji u borbi sa drugim populacijama. Razvijeni i civilizovani Zapad, međutim, nije bio ništa manje okrutan od nomada: s vremenom, sekao je sve manje i manje glava, ali je izumeo sofisticiranije instrumente smrti od onih koji su se koristili u stepi.

Uveče kalmička stepa postaje crvena. Sunce se spušta prema zapadu i čim se utopi u Crno more, pojavljuje se Venera koja sija beličastom svetlošću. Mesec izlazi nekoliko sati kasnije. Stepa ostaje tiha, pusta; ponekad iz Eliste stigne par mladih ljudi bademastih očiju ne na konjima, već u modernom automobilu. Oni traže mir i intimnost u tišini trave i u beskrajnim prostorima. Stepa ostaje ravnodušna i nastavlja da žubori, potpomognuta vetrom, pričama i tajnama drugih vremena koja spajaju daleke zemlje Mandžurije i Kine s evropskom Mađarskom.

Samo treba sedeti i slušati stepu da biste razumeli tajne sveta.